Ανδρέας Αντζουλής δ.φ.

Από το «natura come [†]forza» του Kant στο «sensi della determinate Luce e del Suono» του Hegel. Η *ανάγκη αναψηλάφησης* του «αλλοτύπωτου γερμανισμού» στο ώριμο έργο του Διονυσίου Σολωμού.

[Άρθρο | Πρώτη δημοσίευση: Περιοδικό *Μανδραγόρας*, τχ. 60 (Άνοιξη-Καλοκαίρι 2019)]

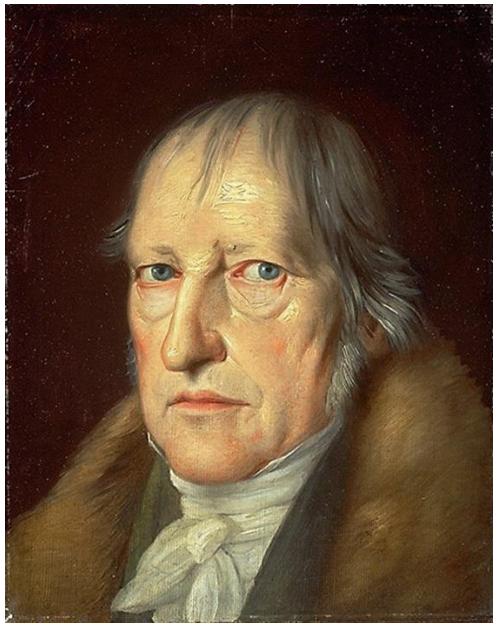

Αφετηριακό σημείο των σολωμικών σπουδών θεωρείται, αναμφίβολα, η έκδοση των *Ευρισκομένων* (1859) από τον Ιάκωβο Πολυλά. Ως γνωστό, ο πρώτος αυτός κριτικός του Σολωμού, αμέσως μετά τον θάνατο του ποιητή (1857), θέλοντας να προβεί στην πρώτη έκδοση του έργου του, συγκεντρώνει το άτακτο υλικό των σολωμικών χειρογράφων και το αντιγράφει με παραδειγματική αφοσίωση και συνέπεια[1]. Η πρώτη αυτή συστηματική μεταγραφή της χειρόγραφης δουλειάς του ποιητή δεν θα δει ποτέ το φως της δημοσιότητας. Στη βάση αυτού του υλικού, ο Πολυλάς, θα δημοσιεύσει, δύο χρόνια αργότερα, τα *Ευρισκόμενα*, ό,τι δηλαδή είχε "βρει" στο σπίτι του ποιητή αμέσως μετά τον θάνατό του.

[1] Σύμφωνα με τον Λίνο Πολίτη, «το πρώτο πράγμα που έκαμε [ο Πολυλάς] ήταν να καθαρογράψει όλα αυτά τα χαρτιά που ήταν τόσο δυσανάγνωστα, και τ'αντέγραψε γραμμή προς γραμμή, σελίδα προς σελίδα – θέλω να πω πως ακολούθησε το ίδιο χώρισμα σε γραμμές και σε σελίδες με το πρωτότυπο. Κι ακόμη: όπου υπήρχε κενό στο χειρόγραφο του Σολωμού, το άφηνε κι ο Πολυλάς στο αντίγραφό του, όπου ήταν κάτι διαγεγραμμένο, το διέγραφε κι αυτός στο αντίγραφο, ό,τι ήταν προσθεμένο πάνω από τη γραμμή, το πρόσθετε πάνω από τη γραμμή και ο ίδιος»: Λίνος Πολίτης, «Τα χειρόγραφα του Σολωμού. Ένας θησαυρός που σώθηκε» [1954]: *Γύρω στον Σολωμό, Μελέτες και άρθρα (1938-1982)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ [3]1995, 250.

Με τα «Προλεγόμενα» των *Ευρισκομένων*, ο Πολυλάς θα δώσει ένα από τα πρώτα δείγματα της νεοελληνικής κριτικής, τοποθετώντας, για πρώτη φορά, το σολωμικό έργο στα κοινωνικά - ιστορικά και αισθητικά του συμφραζόμενα. Ταυτόχρονα, θα προβάλει, ήδη από το 1859, την ορθή μέθοδο εργασίας στις σολωμικές σπουδές: η περίπτωση του Διονυσίου Σολωμού δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από τα *Αυτόγραφα Έργα*, τους *Στοχασμούς*, τις *Σημειώσεις*, τα φιλοσοφικά – αισθητικά αναγνώσματα αλλά και την *Αλληλογραφία* του. Αξιομνημόνευτο δείγμα κριτικής θα δώσει, με αφορμή και πάλι το έργο του Σολωμού, ο Γεώργιος Καλοσγούρος με τα δικά του «Προλεγόμενα» στην έκδοση των ιταλικών ποιημάτων του Σολωμού (1902)[2]. Είναι γνωστό ότι κάτι ανάλογο με τον Πολυλά επιχειρεί νωρίτερα και ο Εμμανουήλ Στάης με την εμπεριστατωμένη μελέτη του για τον *Λάμπρο* του Σολωμού, την πρώτη κριτική μελέτη για το σολωμικό έργο[3].

Η ενασχόληση με το πρωτογενές υλικό των *Αυτόγραφων Έργων* δεν μπορεί να προσπεράσει το μεταφραστικό έργο του Νικόλαου Λούντζη, που βρίσκεται συγκεντρωμένο στους είκοσι τέσσερις κώδικες της Ζακύνθου και στον έναν κώδικα της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Μισόν αιώνα, μετά την πρώτη περιγραφή των κωδίκων της Ζακύνθου από τον Louis Coutelle[4], έξι σχεδόν δεκαετίες μετά τη λεπτομερή περιγραφή του εικοστού πέμπτου κώδικα (χφ 3092), της Εθνικής Βιβλιοθήκης, από τον Λ. Πολίτη[5] και τρεις σχεδόν δεκαετίες μετά την τελευταία αυτοψία και μελέτη των σωζόμενων κωδίκων από τον Γιώργο Βελουδή[6], η αναψηλάφηση του ζητήματος των γερμανικών επιδράσεων στο ώριμο έργο του Σολωμού, θα πρέπει να γίνει στη βάση μίας συστηματικής ερμηνευτικής προσέγγισης του περιεχομένου των εν λόγω κωδίκων[7].

Είναι προφανές, ότι η στροφή του ποιητή προς τα μεγάλα συνθέματα της ωριμότητας συνδέεται με την έντονη ενασχόλησή του με τα φιλοσοφικά - αισθητικά κείμενα και τις προσλαμβάνουσες της ρομαντικής ποίησης. Αυτό μαρτυρεί πρώτος ο Πολυλάς, σημειώνοντας στα «Προλεγόμενά» του ότι ο *Κρητικός*

---

[2] Γεώργιος Καλοσγούρος, «Προλεγόμενα» (1902): *Δ. Σολωμού. Τα ιταλικά ποιήματα*, (πρόλογ.-μτφρ.: Γεώργιος Καλοσγούρος), Αθήνα, Ελευθερουδάκης [2]1921.

[3] Εμμανουήλ Στάης, «Κριτική. Ο Λάμπρος του Σολωμού» (1853): *Σολωμός. Προλεγόμενα Κριτικά Στάη – Πολυλά – Ζαμπέλιου*, (επιμ.: Α.Θ. Κίτσος-Μυλωνάς / επίμ.: Νίκος Καλταμπάνος), Αθήνα, εκδ. Γαβριηλίδης [2]2004, 15-40.

[4] Louis Coutelle, «Οι μεταφράσεις του Νικόλαου Λούντζη για τον Σολωμό (Οι κώδικες της Ζακύνθου)» [1965]: *Πλαισιώνοντας τον Σολωμό (1965-1989),* Αθήνα, Νεφέλη 1990, 21-48.

[5] Λίνος Πολίτης, «Ο Σολωμός και η γερμανική φιλοσοφία και ποίηση (Ένα χειρόγραφο με μεταφράσεις για τον Σολωμό)», [1957]: *Γύρω στον Σολωμό. Μελέτες και άρθρα (1938-1982)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ [3]1995, 319-347.

[6] Γιώργος Βελουδής, *Διονύσιος Σολωμός. Ρομαντική ποίηση και ποιητική. Οι γερμανικές πηγές*, Αθήνα, Γνώση 1989, 21-57.

[7] Οι παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα που εδώ αναφέρονται έχουν προκύψει από πρόσφατη αυτοψία των είκοσι πέντε κωδίκων από τον γράφοντα. Η αυτοψία κατέστη δυνατή μετά από σχετική άδεια του Μουσείου Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων και της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος. Τα πορίσματα της νέας και λεπτομερούς μελέτης των υπό εξέταση κωδίκων καθώς και η σχέση των τελευταίων με το ώριμο έργο του Σολωμού, συγκεντρώνονται στο υπό έκδοση βιβλίο του γράφοντος με τίτλο: *Έννοια, πρόσληψη και αναπαράσταση του Υψηλού στο ώριμο έργο του Διονυσίου Σολωμού. Μία νέα ανάγνωση των χειρόγραφων κωδίκων με τις μεταφράσεις του Νικόλαου Λούντζη για τον Σολωμό*, Αθήνα 2019.

παρέμενε άγνωστος στον στενό κύκλο του ποιητή, αφού «ο Σολωμός δεν έδειχνε πλέον κανενός τα συγγράμματά του»[8], υπονοώντας προφανώς την κυριολεκτική απομόνωσή του κατά την κερκυραϊκή περίοδο (1828-1857)[9]. Μοναδικές εξαιρέσεις το 1829 όπου δημοσιεύει σε χειρόγραφη μορφή την ωδή *Εις Μοναχήν*[10] και το 1834 όπου δημοσιεύει στην *Ιόνιο Ανθολογία* το απόσπασμα 25 του *Λάμπρου* («Η δέηση της Μαρίας και το Όραμα του Λάμπρου») έργο, όμως, που είχε ολοκληρωθεί στην προηγούμενη φάση της ποιητικής του παραγωγής και συγκεκριμένα το 1826[11]. Το 1857 θα δημοσιευτεί, επίσης, στο περιοδικό *Πανδώρα* το ποίημα *Η Φαρμακωμένη*[12].

Τα γερμανικά - φιλοσοφικά αναγνώσματα του ποιητή, καθόλα ξένα προς τον κανόνα της αληθοφάνειας και τον κλασικιστικό ορίζοντα προσδοκιών, προκάλεσαν, ως γνωστό, την άμεση αντίδραση του Σπ. Ζαμπέλιου που με τον αντισολωμικό λιβελλό του, το *Πόθεν η κοινή λέξις τραγουδώ; Σκέψεις περί ελληνικής ποιήσεως* (1859) – ο οποίος ακολουθεί άμεσα την έκδοση των *Ευρισκομένων* – θα υποτιμήσει την πνευματική συγκρότηση και αυτονομία του Σολωμού, και θα θεωρήσει ότι στην εποχή της ώριμης ποιητικής δημιουργίας συντελείται μία αποπλάνηση του Σολωμού από «μαθητήν τινά νεωστί […] επιστρέψαντα εκ Γερμανίας», η οποία οδηγεί σε «αυτομόλησιν του δημοτικού Υμνογράφου προς τον ετερούσιον και αλλοτύπωτον γερμανισμόν»[13].

Σύμφωνα με τον Ζαμπέλιο, η επαφή του Σολωμού με τον «αλλοτύπωτον γερμανισμόν» ήταν υπεύθυνη για τον αποσπασματικό χαρακτήρα του έργου του. Η τέχνη του Σολωμού δεν ήταν «ελευθέρα των μεταφυσικών κρίσεων και αφαιρέσεων»[14] και μετεωρίζοντας τη διάνοια «υπεράνω του κοινού

---

[8] Ιάκωβος Πολυλάς, «Προλεγόμενα: Διονυσίου Σολωμού τα Ευρισκόμενα» (1859): *Σολωμός. Προλεγόμενα Κριτικά Στάη – Πολυλά – Ζαμπέλιου*, (επιμ.: Α.Θ. Κίτσος-Μυλωνάς / επίμ.: Νίκος Καλταμπάνος), Αθήνα, εκδ. Γαβριηλίδης [2]2004, 70.

[9] Οι γερμανικές αναζητήσεις του ποιητή εμπίπτουν στην περίοδο της κερκυραϊκής του «απομόνωσης» (1828-1857) και συνεπώς στην περίοδο των μεγάλων ποιητικών συνθέσεων. Η ενασχόλησή του με τα μεγάλα ποιητικά συνθέματα αρχίζει ήδη από την περίοδο της παραμονής του στη Ζάκυνθο (1818-1828)· κορυφώνεται, ωστόσο, στη φάση της απομόνωσής του στην Κέρκυρα. Οι διάφορες επεξεργασίες του *Λάμπρου* (1824-1826, 1833-1834), της *Γυναίκας της Ζάκυθος* (1826, 1829, 1833) και των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* (1826, 1833-1844, 1844-1849) αλλά και η σύνθεση του *Κρητικού* (1833-1834) και του *Πόρφυρα* (1847-1849) εμπίπτουν, κυρίως, στη δεύτερη αυτήν περίοδο.

[10] Βλ.: «Μόνον ολίγον καιρόν αφού έφθασε εις Κέρκυρα έγραψε και δημοσίεψε χειρόγραφην (1829) την *Ωδή της Μοναχής*, από την οποία φαίνεται ότι κανένα ποιητικό ύψος δεν τον εδείλιαζε»: Ιάκωβος Πολυλάς, ό.π., 70-71.

[11] Λίνος Πολίτης, «Χρονολογικά ζητήματα σε ποιήματα του Σολωμού» [1944]: *Γύρω στον Σολωμό. Μελέτες και άρθρα (1938-1982)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ [3]1995, 117.

[12] «[Η *Φαρμακωμένη*] είχε δημοσιευτή πολλές φορές σε ανθολογίες (Στίχοι ηρωικοί και ερωτικοί, Αθήναι 1834, 1838. Ανθολογία, Αθήναι 1835. Άσματα διαφόρων ποιητών, Ναύπλιον 1835. Η Ευτέρπη υπό Αθ. Γέλη, Αθ. 1848. Η Λύρα του Απόλλωνος . . . . Ζάκυνθος 1851, κ.ά. – όμως σημαντικά αλλοιωμένο και με την προσθήκη στο τέλος μιας ή δύο νόθων στροφών. […]. Ο Πολυλάς σημειώνει: 'δεν υπάρχει εις τα χειρόγραφα, αλλά ετυπώθηκε ακριβέστατα εις το περιοδικό φύλλο *Η Πανδώρα* (έτος 1857) όπου την έστειλα τότε με την άδεια και υπαγόρευση του ποιητή'»: Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα* (επιμ.-σημ.: Λίνος Πολίτης), τ.Α': *Ποιήματα*, Αθήνα, Ίκαρος [6]1993 [1η έκδ.: 1948], 347.

[13] Σπυρίδων Ζαμπέλιος, «Πόθεν η κοινή λέξις τραγουδώ; Σκέψεις περί ελληνικής ποιήσεως» (1859): *Σολωμός. Προλεγόμενα Κριτικά Στάη – Πολυλά – Ζαμπέλιου*, (επιμ.: Α.Θ. Κίτσος - Μυλωνάς / επίμ.: Νίκος Καλταμπάνος), Αθήνα, Εκδόσεις Γαβριηλίδη [2]2004, 171-172.

[14] Ό.π., 152.

καταληπτικού»[15], έδωσε έργα ασύμβατα με τις προσδοκίες του νέου ελληνικού κράτους. Ο Ζαμπέλιος αναγνωρίζει, χωρίς να το αντιληφθεί, το υψηλότερο ποιητικό επίτευγμα του Σολωμού χαρακτηρίζοντάς το ως έλλειψη «ιδυλλιακής απλότητος» που «συναναφέρει πολλάκις την ιδέα εις ύψη Πινδαρικά, απρόσιτα προς το άπτερον του πλήθους καταληπτικόν»[16].

Η άμεση απάντηση του Πολυλά με το *Πόθεν η μυστικοφοβία του κ. Σπ. Ζαμπέλιου;* (1860), υπεραμύνεται του περιεχομένου των «Προλεγομένων» και της διαπιστωμένης πια σχέσης του ώριμου σολωμικού έργου με τον Γερμανικό Ιδεαλισμό:

Την απλότητα αυτήν της ποιητικής μορφής, μέσα εις την οποίαν κρύβεται το βάθος του νοήματος, εννοούσε ο Σολωμός, όταν εσυμβούλευε τον εαυτό του· «ας εργάζεται (το ποίημα) αδιάκοπα για την αληθινήν ουσία, αλλά εις τρόπον ώστε να μη το καταλάβουν ειμή οι νόες οι γυμνασμένοι και βαθείς»· ο ποιητής δεν ήθελε να ήναι ακατανόητος εις το πλήθος (ανοησία την οποία του αποδίδει ο Κ.Ζ.), αλλ' απόβλεπε εις εκείνην την λεπτότητα της τέχνης, την οποία προσπαθεί να επιτύχει ο αληθινός καλλιτέχνης, ώστε, ενώ τα πλάσματά του ενεργούν εις το αίσθημα και εις τη φαντασία του πλήθους, η καλλιτεχνική εργασία να μην ήναι φανερή παρά εις τα πνεύματα τα γυμνασμένα να εμβαθύνουν εις την πνευματικήν ουσία και εις τους λόγους της τέχνης[17]. […]. Αλλά η μελέτη των υψηλών ζητημάτων της φιλοσοφίας και της ποιητικής δεν του ενάρκωσε το πνεύμα, δεν του εθόλωσε τη λαμπρότητα της φαντασίας, δεν του εμάρανε την δροσερότητα του αισθήματος και η καθαρή ποιητική έμπνευσις φαίνεται και εις τον *Λάμπρο* και μάλιστα εις αυτά τα αποσπάσματα της υστερινής εποχής του […], εναντίον των οποίων λυσσομανεί ο ιδεομάχος Κριτικός[18].

Μέσα από τη διαμάχη Πολυλά – Ζαμπέλιου, της οποίας, βέβαια, το εύρος δεν μπορεί να εξαντληθεί εδώ, αποκαλύπτεται ήδη από το 1859, και με την πρώτη επίσημη παρουσία του σολωμικού έργου, το αδιαμφισβήτητο γεγονός της γερμανικής επίδρασης.

Οι μεταφράσεις του Ν. Λούντζη για τον Σολωμό αριθμούν, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είκοσι πέντε τόμους και αποτελούν το πλέον αδιαμφισβήτητο τεκμήριο για τη σχέση του ποιητή με τη γερμανική φιλοσοφία και λογοτεχνία. Το πολύτομο αυτό έργο αποτελεί μέρος μόνο της συνολικής εργασίας του Λούντζη, ό,τι δηλαδή διασώθηκε[19], και αφορά σε μία μεταφραστική εργασία που κράτησε δεκαπέντε

[15] Ό.π., 153.
[16] Ό.π., 168-169.
[17] Ιάκωβος Πολυλάς, «Πόθεν η μυστικοφοβία του κ. Σπ. Ζαμπέλιου;» (1860): *Σολωμός. Προλεγόμενα Κριτικά Στάη – Πολυλά – Ζαμπέλιου*, (επιμ.: Α.Θ. Κίτσος-Μυλωνάς / επίμ.: Νίκος Καλταμπάνος), Αθήνα, εκδ. Γαβριηλίδης ²2004, 206.
[18] Ό.π., 212.
[19] Γιώργος Βελουδής, ό.π., 30 και 48.

περίπου χρόνια (1834-1849)[20]. Μολονότι το ενδιαφέρον του ποιητή για τη γερμανική φιλοσοφία και λογοτεχνία είναι προγενέστερο[21], ο Λούντζης φαίνεται να αρχίζει τη συστηματική μετάφραση των γερμανικών κειμένων, σχεδόν αποκλειστικά στην ιταλική γλώσσα[22], λίγο πριν το 1835 και όταν πια το αυξημένο ενδιαφέρον του ποιητή για τα φιλοσοφικο-αισθητικά κείμενα του γερμανικού ιδεαλισμού δεν

---

[20] Ό.π., 52. Όπως ορθά παρατηρεί ο Γ. Βελουδής, η φράση *«Φέρε καμμιάν άλλη μετάφραση του Σέλλιγκ»* με την οποία τελειώνει ο ποιητής το γράμμα του, ημερομηνίας 25 Ιανουαρίου 1835, προς τον αδελφό του Δημήτριο [βλ.: Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα* (επιμ.-μτφρ.-σημ.: Λίνος Πολίτης), τ.Γ': *Αλληλογραφία*, Αθήνα, Ίκαρος 1991, 333] οδηγεί στο συμπέρασμα ότι είχαν προηγηθεί κάποιες άλλες μεταφράσεις του ίδιου του Schelling, και άλλων γερμανών φιλοσόφων, πιθανόν όσων εμφανίζονται μαζί του στον κώδικα 21 (Menzel, Fichte, Schiller, Rahele Varnhagen, Goethe, Hegel, Kant).

[21] Βλ.: «Αλλά το ενδιαφέρον του για το γερμανικό πνεύμα είναι ακόμη προγενέστερο. Ο Σπ. Δε Βιάζης δημοσίευσε επιστολή του Ιταλού φιλέλληνα και ποιητή Besenghi degli Ughi, γραμμένη από την Ιθάκη την 1 'Απριλίου 1830 προς τον Ιταλό εκδότη Orlandini, που περιέχει τα εξής ενδιαφέροντα: '… Ο επιφανής φίλος μου κόμης Σολωμός, ο Βύρων των χωρών τούτων, επιθυμεί παρά σου τα εξής έργα: Schlegel, ιστορίαν της παλαιάς και νέας φιλολογίας κατά μετάφρασιν Ambrosoli. Λυρικά του Schiller εις ιταλικήν ή γαλλικήν μετάφρασιν εις πεζόν. La Sposa di Messina μετάφραση του Μαφέη. Camilo Porzio, έκδοσις ή του Betoni ή του Silvestri, κατ' αυτάς εκδοθείσα. Del Dialogo e dello Stile του Pallavicini. Μετάφρασιν γερμανικών ποιήσεων του Bellati εις τόμους δύο. Τα λυρικά του Schiller κατά πρώτον. Και να είναι (ηξεύρω ότι είναι) εις πεζόν γαλλιστί ή ιταλιστί. Και εάν δεν τα έχετε, όπερ δυνατόν, να τα ζητήσετε ή και να τα κλέψετε, αν θέλετε […]»: Λίνος Πολίτης, «Ο Σολωμός και η γερμανική φιλοσοφία και ποίηση (Ένα χειρόγραφο με μεταφράσεις για τον Σολωμό)» [1957]: *Γύρω στον Σολωμό. Μελέτες και άρθρα (1938-1982)*, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ ³1995, 324-325.. Πβ.: Γιώργος Βελουδής, ό.π., 35-36. Μία πρόσθετη μαρτυρία για τις πρώιμες αυτές αναζητήσεις του ποιητή εντοπίζεται σε επιστολή του προς τον Ι. Γαλβάνη, ημερομηνίας 8 Ιουλίου 1830, λίγους μήνες δηλαδή μετά την επιστολή του Besenghi degli Ughi. Ο Σολωμός αποκαλύπτει το έντονο ενδιαφέρον του για το αισθητικό έργο του Lessing, μάλλον τον *Λαοκόντα* (*Laokoon*), και το επικό ποίημα του πορτογάλου ποιητή, του 16ου αιώνα, Louis de Camoens με τίτλο *Οι Λουσιάδες* (*Os Lusiadas*), σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «Σε παρακαλώ με όλη μου την ψυχή, αγαπητέ μου Γιάννη, να μην αμελήσεις να μου στείλεις με το πρώτο βαπόρι τον Λέσσιγκ και τους Λουσιάδες του Καμόενς, στα γαλλικά. Αν δεν μπορέσεις να τα καταφέρεις ώστε να μη με βάλεις σε έξοδα, υπομονή· αρκεί να μην αμελήσεις, γιατί με ενδιαφέρουν πολύ»: Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα* (επιμ.-μτφρ.-σημ.: Λίνος Πολίτης), τ.Γ': *Αλληλογραφία*, ό.π., 188-189. Πβ.: Γιώργος Βελουδής, ό.π., 120-121.

[22] Βλ.: «Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι η γ λ ώ σ σ α των μεταφράσεων του Λούντζη είναι, σχεδόν αποκλειστικά, η ιταλική με δύο ασήμαντες εξαιρέσεις: δύο μικρά ποιήματα, το *Der rechte Entschluss* [*Η σωστή Απόφαση*] του Klopstock και το *Hoffnung* [*Ελπίδα*] του Schiller, που μεταφράζονται κι αυτά σε πεζό, αλλά στα ελληνικά – το γλωσσικό τους ναυάγιο δεν είναι παρά η επιβεβαίωση της χρήσης του ιταλικού γλωσσικού οργάνου σ' όλα τα υπόλοιπα: Η 'προτίμηση' αυτής της ιταλικής από τον Λούντζη – και το Σολωμό – δε δηλώνει απλά την αδυναμία του να εκφραστεί, και μάλιστα σε θεωρητικά κείμενα, στα ελληνικά – η 'μητρική' γλώσσα του Λούντζη ήταν, άλλωστε, τα γερμανικά· δηλώνει, προπαντός, στη συνάφειά μας, τη γλωσσική ' αδυναμία' του ίδιου του Σολωμού και, ταυτόχρονα, τη γλωσσική-πολιτισμική πραγματικότητα και των δύο τους: Τα ι τ α λ ι κ ά του Λούντζη στις μεταφράσεις του από τη γερμανική λογοτεχνία και ιδίως τη γερμανική φιλοσοφία παραπέμπουν κατευθείαν στα ι τ α λ ι κ ά του Σολωμού στους *Στοχασμούς* και τις ανάλογες σημειώσεις του στους *Ελεύθερους πολιορκισμένους* και τ' άλλα έργα της απόλυτης ωριμότητάς του»: Γιώργος Βελουδής, ό.π., 53-54. Πλάι στις δύο εξαιρέσεις, που σημειώνει ο Γ. Βελουδής και οι οποίες εντοπίζονται στο φ. 103 του χφ 3092 της ΕΒΕ, που αποτελεί τον εικοστό πέμπτο κώδικα με τις μεταφράσεις του Ν. Λούντζη για τον Σολωμό, θα πρέπει να σημειωθούν, αν και ήσσονος ίσως σημασίας, και οι όροι που ενίοτε ο Λούντζης μεταφράζει άμεσα στα ελληνικά. Τέτοια παραδείγματα εμφανίζονται στους κώδικες 5 και 13. Στους κώδικες αυτούς ο Λούντζης φαίνεται να αποδίδει στα ελληνικά όρους που αδυνατεί να μεταφράσει δόκιμα στα ιταλικά. Φαίνεται, λοιπόν, πως σε ορισμένες περιπτώσεις ο Λούντζης μπορεί να αποδώσει ευκολότερα και ακριβέστερα τους όρους από τη γερμανική – που είναι και η «μητρική» του γλώσσα, σύμφωνα με τον Γ. Βελουδή – στην ελληνική παρά στην ιταλική γλώσσα. Όντως, η προτίμηση της ιταλικής αφορούσε περισσότερο στον αποδέκτη των μεταφράσεων, δηλαδή στον Σολωμό και λιγότερο στον Λούντζη. Για την πεζή ελληνική μετάφραση του ποιήματος *Ελπίδα* (*Hoffnung*) του Schiller, με διορθωμένη όμως την ορθογραφία του χειρογράφου, βλ.: Λίνος Πολίτης, «Ο Σολωμός και η γερμανική φιλοσοφία και ποίηση. (Ένα χειρόγραφο με μεταφράσεις για τον Σολωμό)», ό.π., 339. Η μετάφραση εμφανίζεται στο φ. 103ᵛ του χφ 3092 της ΕΒΕ (κώδικας 25), ενώ στην ίδια σελίδα εμφανίζεται το τέλος της μετάφρασης του *Η σωστή Απόφαση* (*Der rechte Entschluss*) του Klopstock που ξεκινά στην μπροστινή σελίδα του φ. 103.

μπορεί να ικανοποιηθεί με την αναζήτηση των επίσημων ιταλικών ή γαλλικών μεταφράσεών τους[23].

Στο συνολικό έργο του Λούντζη εκτιμάται ότι ανήκαν πολύ περισσότεροι τόμοι από αυτούς που έχουν σωθεί. Στην έκδοση των σολωμικών *Απάντων* (1957) ο Μαρίνος Σιγούρος αναφέρεται σε εξήντα τέσσερις συνολικά τόμους[24], στηριζόμενος στο πίσω εξώφυλλο του κώδικα δεκαεφτά[25], συμπέρασμα το οποίο ο Λ. Πολίτης θεωρεί επισφαλές[26], ενώ ο L. Coutelle, χωρίς να αποκλείει ένα τέτοιο ενδεχόμενο, υπολογίζει, με βάση το περιεχόμενο των είκοσι πέντε σωζόμενων κωδίκων, ότι αυτοί πρέπει να ήταν περίπου σαράντα[27]. Ωστόσο, για την επιστημονική εγκυρότητα των γερμανικών αναγνωσμάτων του Σολωμού το μόνο ασφαλές τεκμήριο παρέχουν πρωτίστως οι είκοσι πέντε κώδικες που έχουν σωθεί και δευτερευόντως κάποιοι άλλοι κώδικες των οποίων η ύπαρξη επιβεβαιώνεται από τις αριθμήσεις του ποιητή στα εξώφυλλα των σωζόμενων κωδίκων[28].

Είναι γνωστό στον κύκλο των σολωμιστών ότι το κυνήγι των επιδράσεων και των γενικεύσεων αποπροσανατολίζει, ενίοτε, τις σολωμικές μελέτες, που εντρυφούν στο ζήτημα των γερμανικών πηγών του ώριμου έργου του Σολωμού, μεταφέροντας αυτές από τη βεβαιότητα των σωζόμενων κωδίκων στην αβεβαιότητα μιας άστοχης επιδρασιθηρίας.

Το ίδιο ισχύει και για τα απολεσθέντα χειρόγραφα του ποιητή. Τα σωζόμενα έργα του Σολωμού αποτελούν τη μόνη ασφαλή πηγή για την εξέταση και την ερμηνεία του έργου του. Γι' αυτό και από το 1859 τα *Ευρισκόμενα* ανθολογούν, εν γένει, τα σολωμικά *Άπαντα* και αποτελούν σημείο αναφοράς για τις σολωμικές σπουδές.

---

[23] Βλ. χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρονται παραπάνω.

[24] Μαρίνος Σιγούρος, «Διονύσιος Σολωμός. Η ζωή και το έργο του (1798-1857)»: Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα. Ποιήματα και Πεζά* (προλεγ.: Μαρίνος Σιγούρος), Έκδοσις Επιτροπής Ζακύνθου Εορτασμού Εκατονταετηρίδος Σολωμού, Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, Αθήνα 1957, 104-105.

[25] Louis Coutelle, ό.π., 32.

[26] Λίνος Πολίτης, ό.π.,, 342.

[27] Louis Coutelle, ό.π., 40.

[28] Σημειώνεται ότι η αρίθμηση των σωζόμενων κωδίκων της Ζακύνθου (1-24) έχει καθαρά ταξινομικό χαρακτήρα και δεν απηχεί τη χρονολογική σειρά των μεταφράσεων. Τα χειρόγραφα ήταν αριθμημένα, με ετικέτες κολλημένες στη ράχη των είκοσι τεσσάρων τόμων, όταν ο L. Coutelle τα πήρε στα χέρια του. Σήμερα, ο αριθμός του κάθε κώδικα, αναγράφεται με μολύβι στο εσώφυλλό του. Ο Coutelle μάς πληροφορεί ότι τα χειρόγραφα αριθμήθηκαν λίγο πριν τα μελετήσει στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Ζακύνθου, όπου τα είχε καταθέσει για τον σκοπό αυτό το ζεύγος Χ.Λ. Ζώη. Οι αναφορές εδώ ακολουθούν την επιλογή του L. Coutelle να υιοθετήσει τον ταξινομικό αριθμό που φέρουν οι χειρόγραφοι κώδικες, αποκείμενοι σήμερα στο Μουσείο Σολωμού και Επιφανών Ζακυνθίων. Για τον ίδιο λόγο ο τελευταίος σωζόμενος κώδικας, στην Εθνική Βιβλιοθήκη, αναφέρεται ως κώδικας 25. Πρόκειται για το χφ 3092 της Εθνικής Βιβλιοθήκης, το οποίο έδωσε ο Π. Λ. Ζώης στην Εθνική Βιβλιοθήκη το 1945, και το οποίο ταξινομήθηκε αρχικά ως «χφ ΕΒΕ 455/1945». Αναφέρονται ενδεικτικά τρεις περιπτώσεις, που αφορούν στην εγελιανή φιλοσοφία, και όπου επιβεβαιώνεται η απώλεια συγκεκριμένων κωδίκων: (α) στην περίπτωση της μετάφρασης της *Εγκυκλοπαίδειας των Φιλοσοφικών Επιστημών* (β) στην περίπτωση της μετάφρασης της *Φαινομενολογίας του Πνεύματος* και (γ) στην περίπτωση της μετάφρασης της *Επιστήμης της Λογικής*

Κανείς δεν μπορεί να προβεί με ασφάλεια σε υποθέσεις γύρω από την ποιητική παραγωγή του Σολωμού. Κι όπως ακριβώς «τα πολύ λίγα […] ποιητικά έργα της υστερινής εποχής του, οι λίγες σελίδες των στοχασμών του, και οι ουσιαστικώτατες σελίδες των προλεγομένων του Πολυλά είναι […] αρκετά [για] να μας δείξουν ως πού ανέβαιν' εκείνο το πνεύμα»[29], έτσι και οι σωζόμενοι κώδικες είναι αρκετοί για να αποκαλύψουν το ύψος και το εύρος των αισθητικών και ποιητικών αναζητήσεων του Σολωμού.

Συνεπώς, το συγκεκριμένο τμήμα της «Αναλυτικής του Υψηλού» από την *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (*Kritik der Urteilskraft*, 1790) του Kant, τα *Φιλοσοφικά Γράμματα* (*Philosophische Briefe*, 1786)[30] και το δοκίμιο *Για το Υψηλό* (*Über das Erhabene*, 1801) του Schiller και η *Εισαγωγή στην Αισθητική*[31] του Hegel, που βρίσκονται στον κώδικα 21, τμήμα από την εγελιανή *Αισθητική* (*Vorlesungen über die Ästhetik*, 1835) που βρίσκεται στον κώδικα 20, το *Περί αφελούς και συναισθηματικής ποιήσεως* (*Über naïve und sentimentalische Dichtung*, 1795) του Schiller, που βρίσκεται στον κώδικα 25, καθώς και άλλα τέσσερα θεμελιώδη έργα του Hegel, η *Φιλοσοφία της Φύσης* (*Philosophie der Natur / Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften II*, 1817/1830) που βρίσκεται στον κώδικα 2, η *Φιλοσοφία του Πνεύματος* (*Die philosophie des Geistes / Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften III*, 1817/1830), που βρίσκεται στον κώδικα 3, η *Φαινομενολογία του Πνεύματος* (*Phanomenologie des Geistes*, 1807) που βρίσκεται στους κώδικες 4 και 5 και η *Επιστήμη της Λογικής* (*Wissenschaft der Logik*, 1812/1813/1816/1817/1830), που βρίσκεται στους κώδικες 1 (*Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften I*, 1817/1830), 6, 7 και 10, συνθέτουν την ομάδα των φιλοσοφικών - αισθητικών κειμένων[32] που εμφανίζουν ιδιαίτερες αναλογίες με τα τρία κορυφαία ποιήματα της σολωμικής ωριμότητας – τον *Κρητικό*, τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους* και τον *Πόρφυρα* – τα οποία και ορίζουν το βασικό πεδίο εφαρμογής για τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στα αισθητικά αναγνώσματα και το ποιητικό έργο του Σολωμού.

Η θεωρία του Υψηλού, όπως εμφανίζεται στην *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* του Kant και στην περί του Υψηλού θεωρία του Schiller, καθώς επίσης η θεωρία περί της Ιδέας και του Απόλυτου, όπως εμφανίζεται στις πραγματείες του Hegel,

---

[29] Γεώργιος Καλοσγούρος, «Προλεγόμενα» (1902): *Δ. Σολωμού. Τα ιταλικά ποιήματα*, (πρόλογ.-μτφρ.: Γεώργιος Καλοσγούρος), Αθήνα, Ελευθερουδάκης ²1921, 17 [= Γεώργιος Καλοσγούρος, *Κριτικά κείμενα* (εισ.-επιμ.-σχόλ.: Κώστας Δάφνης), *Κερκυραϊκά Χρονικά* τ. XXVIII, Κέρκυρα 1986, 143].

[30] Στα περιεχόμενα του κώδικα 21 τα *Φιλοσοφικά Γράμματα* φέρουν, σε ιταλική μετάφραση, τον τίτλο *Lettere di Giulio e Rafaele*. Η μετάφραση αυτή βασίζεται στο περιεχόμενο του έργου και συγκεκριμένα στα υποτιθέμενα πρόσωπα που ανταλλάζουν τις πέντε συνολικά επιστολές φιλοσοφικού περιεχομένου.

[31] Τα πρώτα μαθήματα της *Αισθητικής* του Hegel βρίσκονται στον κώδικα 20.

[32] Πλάι σ' αυτά τοποθετούνται μικρότερα αισθητικά κείμενα όπως η διατριβή του Hegel για τη *Διαφορά του φιλοσοφικού συστήματος του Fichte και του Schelling* (*Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie*, 1801), που βρίσκεται στον κώδικα 17 και το μικρό αισθητικό δοκίμιο των Goethe και Schiller *Για την επική και τη δραματική ποίηση* (*Über epische und dramatische Dichtung*, 1797/1827), που βρίσκεται στον κώδικα 19.

συνθέτουν τον επικρατέστερο ενοποιητικό ειρμό των τριών ποιημάτων, ευκολότερα ανιχνεύσιμο στον *Κρητικό* και δυσκολότερα ανιχνεύσιμο στα δύο άλλα ποιήματα, λόγω των ρηγμάτων που εμφανίζονται στον συνταγματικό άξονά τους και της ανάγκης για εμβάθυνση στους όρους της παραδειγματικής τους οργάνωσης με πυκνότερες αναφορές στο περιεχόμενο των *Αυτόγραφων Έργων*.

* * *

Ένα συγκεκριμένο παράδειγμα αποτελεί η σύγκρουση που πραγματεύεται ο ποιητής στον *Κρητικό* και η οποία δεν είναι ανεξάρτητη από τα όσα πραγματεύεται η καντιανή *Κριτική της Κριτικής Δύναμης* (1790) περί της σύγκρουσης διάνοιας, Λόγου και φαντασίας και περί της αδυναμίας του ανθρώπου να αναπαραστήσει τα προϊόντα μίας δυναμικής φύσης που υπερβαίνει τις δυνάμεις του και τον ωθεί στα όριά του· θέσεις που ο Σολωμός συναντά στο μεταφρασμένο τμήμα της «Αναλυτικής του Υψηλού»[33] στον κώδικα 21. Το δυναμικό Υψηλό του Kant αποτελεί μίαν αποκαλυπτική στιγμή της φύσης με έντονα φαινόμενα που, αρχικά, ακυρώνουν κάθε μορφή αντίστασης από μέρους του ήρωα. Το σκηνικό της πρώτης ενότητας με το «βρόντημα», την «αστραπή» και τα «αστροπελέκια» που συνέχουν την απεραντοσύνη των στοιχείων της φύσης – τα «πέλαγα», τις «ακρογιαλιές», τα «βουνά» και τον «ουρανό» – συνθέτει με εκπληκτική ομοιότητα την εικόνα της δυναμικής φύσης, όπως την εννοεί ο Kant[34]:

Εκοίταα, κι ήτανε μακριά ακόμη τ' ακρογιάλι·
Αστροπελέκι μου καλό, για ξαναφέξε πάλι!
Τρία αστροπελέκια επέσανε, ένα ξοπίσω στ' άλλο,
Πολύ κοντά στην κορασιά με βρόντημα μεγάλο·
Τα πέλαγα στην αστραπή κι' ο ουρανός αντήχαν,
Οι ακρογιαλιές και τα βουνά μ' όσες φωνές κι' αν είχαν[35].

---

[33] Πρόκειται για το δεύτερο μέρος το οποίο αναφέρεται στο «δυναμικό Υψηλό της φύσης» («Del Sublime dinamico della natura») και χωρίζεται σε δύο μικρά υποκεφάλαια που αφορούν στη «Φύση ως [†]δύναμη» («Della natura come [†]forza», σ. 300-303 κώδικα) και στον «Τρόπο της κρίσης για το Υψηλό της φύσης» («Sulla modalità de giudizio sul Sublime della natura», σ. 303-304 κώδικα).

[34] Βλ.: «Απόκρημνοι βράχοι που υψώνονται απότομα, σχεδόν απειλητικά, βαριά σύννεφα που συσσωρεύονται στον ουρανό, με αστραπές και βροντές, ηφαίστεια σε όλη την καταστροφική τους βία, τυφώνες με την ερήμωση που αφήνουν πίσω τους, ο άπειρος ωκεανός σε θύελλα, ο υψηλός καταρράκτης ενός τεράστιου ποταμού κ.τ.λ. καθιστούν τη δική μας ικανότητα αντιστάσεως σε σύγκριση με τη δύναμή τους ένα ασήμαντο πράγμα. Αλλά το θεαμά τους γίνεται τόσο ελκυστικότερο, όσο φοβερότερο είναι, αρκεί μόνο να βρισκόμαστε εμείς σε ασφάλεια. Και ονομάζουμε πρόθυμα τα αντικείμενα αυτά υψηλά, διότι εξυψώνουν τη δύναμη της ψυχής πέραν της συνήθους μετριότητάς της και μας επιτρέπουν να ανακαλύπτουμε εντός μας μια ικανότητα αντιστάσεως εντελώς άλλου είδους, πράγμα που μας ενθαρρύνει να μπορούμε να αναμετρηθούμε με τη φαινομενική παντοδυναμία της φύσης»: Immanuel Kant, *Η Κριτική της Κριτικής Δύναμης*, (εισαγ.-μτφρ.-σχόλ.: Κώστας Ανδρουλιδάκης), Αθήνα, Ιδεόγραμμα 2002, 183 (§28).

[35] Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα* (επιμ.-σημ.: Λίνος Πολίτης), τ.Α': *Ποιήματα*, Αθήνα, Ίκαρος [6]1993 [1η έκδ.: 1948], 197.

Το σκηνικό του *Κρητικού* δεν είναι επίσης ανεξάρτητο από τις «προσδιορισμένες αισθήσεις του Φωτός και του Ήχου» που ο Σολωμός συναντά στην εγελιανή *Φιλοσοφία του Πνεύματος*[36] και το προβάδισμα των αισθήσεων της όρασης και της ακοής που πραγματεύεται ο Hegel στη *Φιλοσοφία της Φύσης*[37]:

Τούτη η ολόπλευρη αλληλοδιείσδυση (σ.μ. φωτός και αντικειμένων) αναιρεί την παραδοχή της διακεκριμένης υλικότητας των υποτιθέμενων ως πραγματικών υλικών και θεμελιώνει μίαν ιδεατή σχέση τούτων μεταξύ τους, δηλαδή φωτοδότη και φωτισμένου, φανερωτή και φανερωμένου, αλλά και εκείνου, ενώπιον του οποίου γίνεται η φανέρωση[38]. […]. Προκειμένου να δω, δεν αρκεί το φως, αλλά χρειάζεται κι ένα σώμα. Πρέπει να υπάρχει κάτι, που να είναι ορατό. Άρα το φως είναι ορατό, μόνο ως φωτεινό σώμα[39].

Αρκεί να θυμηθεί κανείς τη μάχη του Κρητικού με τη φύση και την παρεμβολή της μετα-φυσικής παρουσίας της Φεγγαροντυμένης αλλά και του ανεκδιήγητου ήχου, που πολιορκούν αντίστοιχα την όραση και την ακοή του ήρωα. Παραθέτω ενδεικτικά τα επίμαχα αποσπάσματα από τις ενότητες 21 (στίχ. 13-24) και 22 (στίχ. 23-50) του *Κρητικού*[40]:

Έλεγα πως την είχα ιδεί πολύν καιρόν οπίσω,
Καν σε ναό ζωγραφιστή με θαυμασμό περίσσο,
Κάνε την είχε ερωτικά ποιήσει ο λογισμός μου,
Καν τ' όνειρο όταν μ' έθρεφε το γάλα της μητρός μου·
Ήτανε μνήμη παλαιή, γλυκιά κι' αστοχισμένη,
Που ομπρός μου τώρα μ' όλη της τη δύναμη προβαίνει·
Σαν το νερό που το θωρεί το μάτι ν' αναβρύζη

---

[36] Βλ.: «Το αισθάνεσθαι ενγένει είναι η υγιής συμβίωση του ατομικού πνεύματος με τη σωματικότητά του, οι αισθήσεις είναι το απλό σύστημα της εξειδικευμένης σωματικότητας. 1) Η *ιδεατή* πλευρά των φυσικών πραγμάτων διαλύεται σε δύο τμήματα, επειδή μέσα σ' αυτήν ως άμεση και όχι ακόμα υποκειμενική ιδεατότητα εμφανίζεται η διαφορά ως *διαφορετικότητα*: στις αισθήσεις του προσδιορισμένου *φωτός* (δες §§ 317 κ.ε.) και του *ήχου* (§300). 2) η διαφοροποιημένη ρεαλιστικότητα είναι επίσης διπλή: οι αισθήσεις της όσφρησης και της γεύσης (§§ 321, 322)· 3) η αίσθηση της στέρεης ρεαλιστικότητας, της βαριάς ύλης, της θερμότητας (§303) και του σχήματος (§310). Γύρω από το κεντρικό σημείο της αισθανόμενης ατομικότητας ταξινομούνται αυτές οι εξειδικεύσεις απλούστερα από όσο αναπτύσσονται μέσα στη φυσική σωματικότητα»: Γκεόργκ Χέγκελ, *Η Φιλοσοφία του Πνεύματος* τ.Α', (εισ.-μτφρ.-σχόλ.: Γιάννης Τζαβάρας), Αθήνα – Γιάννινα, Δωδώνη 1993, 97 (§401). Εντός παρενθέσεων ο Hegel παραπέμπει στις παραγράφους του προηγούμενου τμήματος της *Εγκυκλοπαίδειας των Φιλοσοφικών Επιστημών* και συγκεκριμένα στη *Φιλοσοφία της Φύσης*, όπου εξετάζονται λεπτομερέστερα τα συγκεκριμένα ζητήματα. Βλ. τη συγκεκριμένη αναφορά «[…] i sensi della determinate Luce e del Suono» στη σ. 551 (§ 401) του κώδικα 3 όπου βρίσκεται μεταφρασμένο και το παραπάνω παράθεμα από την εγελιανή *Φιλοσοφία του Πνεύματος*.

[37] Η *Φιλοσοφία της Φύσης* (*Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften II*, 1830), αποτελεί το δεύτερο μέρος της *Εγκυκλοπαίδειας των Φιλοσοφικών Επιστημών* (ό,τι αφορά δηλαδή στις § 245-376 και έπεται της *Μικρής Λογικής*) και βρίσκεται μεταφρασμένη στον κώδικα 2. Βλ.: Γκεόργκ Χέγκελ, *Φιλοσοφία της Φύσης*, (εισ.-μτφρ.: Σταμάτης Γιακουμής) Αθήνα, Ανοικτή Βιβλιοθήκη 2011, σ. 91-93 (§ 275), σ. 97 (§ 276), σ. 100 (§ 277), σ.114-115 (§ 282) και σ. 147 (§ 300). Η μετάφραση των συγκεκριμένων παραγράφων εμφανίζεται στις σ. 397-402 του κώδικα 2.

[38] Γκέοργκ Χέγκελ, *Φιλοσοφία της* Φύσης, ό.π., 97 (§276).

[39] Ό.π., 100 (§ 277).

[40] Διονυσίου Σολωμού, *Άπαντα*, ό.π., 201, 204-205.

Ξάφνου οχ τα βάθη του βουνού, κι ο ήλιος το στολίζει.
Βρύση έγινε το μάτι μου κι' ομπρός του δεν εθώρα,
Κι' έχασα αυτό το θεϊκό πρόσωπο για πολλή ώρα,
Γιατί άκουγα τα μάτια της μέσα στα σωθικά μου,
Που ετρέμαν και δε μ' άφηναν να βγάλω τη μιλιά μου·
……..
Αλλά το πλέξιμ' άργουνε και μού τ' αποκοιμούσε,
Ηχός, γλυκύτατος ηχός, οπού με προβοδούσε.
Δεν είναι κορασιάς φωνή στα δάση που φουντώνουν,
Και βγαίνει τ' άστρο του βραδιού και τα νερά θολώνουν,
Και τον κρυφό τον έρωτα της φύσης τραγουδάει,
Του δέντρου και του λουλουδιού που ανοίγει και λυγάει·
Δεν είν' αηδόνι κρητικό που παίρνει τη λαλιά του
Σε ψηλούς βράχους κι άγριους οπ' έχει τη φωλιά του,
Κι' αντιβουίζει ολονυχτίς από πολλή γλυκάδα
Η θάλασσα πολύ μακριά, πολύ μακριά η πεδιάδα,
Ώστε που πρόβαλε η αυγή και έλιωσαν τ' αστέρια,
Κι' ακούει κι αυτή και πέφτουν της τα ρόδα από τα χέρια·
Δεν είν'φιαμπόλι το γλυκό οπού τ' αγρίκαα μόνος
Στον Ψηλορίτη όπου συχνά μ' ετράβουνεν ο πόνος
Κι' έβλεπα τ' άστρο τ' ουρανού μεσουρανίς να λάμπη
Και του γελούσαν τα βουνά, τα πέλαγα κι' οι κάμποι·
Κι' ετάραζε τα σπλάχνα μου ελευθεριάς ελπίδα
Κι' εφώναζα: ω θεϊκιά κι' όλη αίματα πατρίδα!
Κι' άπλωνα κλαίοντας κατ' αυτή τα χέρια με καμάρι
Καλή 'ναι' η μαύρη πέτρα της και το ξερό χορτάρι.
Λαλούμενο, πουλί, φωνή, δεν είναι να ταιριάζη,
Ίσως δε σώζεται στη γη ήχος που να του μοιάζη·
Δεν είναι λόγια· ήχος λεπτός . . . . . .
Δεν ήθελε τον ξαναπή ο αντίλαλος κοντά του.
Αν είν' δεν ήξερα κοντά, αν έρχονται από πέρα·
Σαν του Μαϊού τες ευωδιές γιομίζαν τον αέρα,
Γλυκύτατοι, ανεκδιήγητοι . . . . . .
Μόλις είν' έτσι δυνατός ο Έρωτας και ο Χάρος.

Στο απόσπασμα από την ενότητα 21 του *Κρητικού*, εμφανής είναι και η εγελιανή θεωρία περί της «κοινής αίσθησης» που υποκαθιστά τις βασικές αισθήσεις ενεργοποιώντας τη *συναισθησία*, δηλαδή την ανάθεση των λειτουργιών των αισθήσεων σε άλλα όργανα του σώματος κατά την ερμηνεία μίας παράστασης ή την αντιμετώπιση κάποιας κατάστασης («*Γιατί άκουγα τα μάτια της μέσα στα σωθικά μου*»). Στην εξελικτική πορεία της ψυχής, όπως αποτυπώνεται στη *Φιλοσοφία του Πνεύματος*, η συναίσθηση βιώνεται ως ατομικότητα, αφού το άτομο

έχει την επίγνωση ότι μέσω αυτής οδηγείται στην ιδεατότητα των εξωτερικών καταστάσεων[41].

Θα μπορούσαν να παρατεθούν πολλά τέτοια παραδείγματα που αναδεικνύουν την άμεση συνάφεια του ώριμου σολωμικού έργου με την περί Υψηλού και την περί Ιδέας θεωρία που απαντάται στα φιλοσοφικά αναγνώσματα της ωριμότητάς του. Η ποιητική αναπαράσταση του Υψηλού δεν περιορίζεται στη συγκρουσιακή του εκδοχή, όπως αυτή εμφανίζεται στον *Κρητικό*. Αφού διέλθει την εξισορροπητική και ολοποιητική του εκδοχή στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*, επιστρέφει και πάλι στον εαυτό της αποδίδοντας με τον *Πόρφυρα* μίαν ολοποιητικά φορτισμένη εκδοχή του συγκρουσιακού Υψηλού, ολοκληρώνοντας έτσι τον κύκλο των τριών ποιημάτων ποιητικής του σολωμικού Ρομαντισμού και αποκαλύπτοντας την αδιαμφισβήτητη συνδυαστική αξιοποίηση των αισθητικών θεωριών των τριών φιλοσόφων (Kant, Schiller, Hegel) από τον Σολωμό.

[41] Βλ.: «Όπως μέσα σ' αυτή τη συναισθανόμενη υποστασιακότητα δεν υπάρχει αντίθεση προς τα εξωτερικά αντικειμενικά όντα, έτσι και *εντός* του το υποκείμενο είναι μέσα σε τέτοια ενότητα, ώστε οι μερικότητες της συναίσθησης έχουν εξαφανισθεί. Όταν λοιπόν η ενέργεια των αισθητηριακών οργάνων έχει αποκοιμηθεί, τότε η «κοινή αίσθηση» εξειδικεύεται σε επιμέρους λειτουργίες· βλέπει και ακούει κανείς με τα δάχτυλα – και μάλιστα με την κοιλιά, με το στομάχι κτλ.»: Γκεόργκ Χέγκελ, *Η Φιλοσοφία του Πνεύματος*, ό.π., 118 (§406). Η μετάφραση του εν λόγω παραθέματος εντοπίζεται στη σ. 567 του κώδικα 3 όπου βρίσκεται μεταφρασμένη η εγελιανή *Φιλοσοφία του Πνεύματος*.